

Ю. О. Пилипенко

старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова

ПОНЯТТЯ «БЛИЗЬКІ ОСОБИ» ЗА АНТИКОРУПЦІЙНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ

14 жовтня 2014 року був прийнятий новий закон в сфері антикорупційної діяльності — Закон України № 1700-VII «Про запобігання корупції» [1], який з точки зору законодавчої техніки оперує звичними, проте з точки зору практики застосування неоднозначними поняттями, що робить даний нормативний акт недовірливим. Одним з таких є поняття «близьких осіб».

Так, відповідно до ст. 23 Закону України «Про запобігання корупції» суб'єктам відповідальності за корупційні правопорушення забороняється безпосередньо або через інших осіб вимагати, просити, одержувати подарунки для себе чи близьких їм осіб від юридичних або фізичних осіб, що отримуються у зв'язку зі здійсненням такими особами діяльності, пов'язаної із виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, а також якщо особа, яка дарує, перебуває в підпорядкуванні такої особи. Статтею 27 цього ж Закону встановлено обмеження щодо спільної роботи близьких осіб. Так, суб'єкти відповідальності за корупційні правопорушення не можуть мати у прямому підпорядкуванні близьких їм осіб або бути прямо підпорядкованими у зв'язку з виконанням повноважень близьким їм особам. Відповідно до положень частини першої статті 27 Закону України «Про запобігання корупції» обмеження щодо спільної роботи близьких осіб в умовах прямого підпорядкування поширюються лише на осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (крім народних депутатів України, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутатів місцевих рад, сільських, селищних, міських голів), які відповідно не можуть мати у прямому підпорядкуванні близьких їм осіб або бути прямо під-

порядкованими у зв'язку з виконанням повноважень близьким їм особам. При цьому відсутність відносин прямого підпорядкування між особами, які працюють на одному підприємстві, в установі, організації, не спростовує виникнення реального чи потенційного конфлікту інтересів при здійсненні ними службових обов'язків [2].

Встановлення зазначених обмежень зумовлено усвідомленням того, що в суспільстві не повинно бути жодних сумнівів у порядності (добросовісності) особи, уповноваженої на виконання функції держави. У процесі прийняття рішень, вчинення дій чи бездіяльності цієї особи мають бути виключеними будь-які приватні інтереси, зокрема непотизм, тобто сприяння близьким особам.

Вбачається, що із законодавчим визначенням того, хто відноситься до суб'єктів відповідальності за корупційні правопорушення, складнощів не виникає. Проте закон використовує поняття «близькі особи», яке не в повній мірі розкриває питання щодо того, хто може бути віднесеним до цієї категорії осіб.

Так, згідно зі ст. 1 ЗУ «Про запобігання корупції» близькі особи — це особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки із суб'єктом відповідальності за корупційні правопорушення (крім осіб, взаємні права та обов'язки яких із суб'єктом не мають характеру сімейних), у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі, а також — незалежно від зазначених умов — чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, зять, невістка, тесть, теща, свекор, свекруха, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням згаданого суб'єкта

Варто зазначити, що віднесення до категорії близьких осіб тих, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі, не є новелою Закону за № 1700-VII від 14.10.2014 року. Даним поняттям оперував передуючий йому Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції» за № 3206-VI від 07.04.2011 року. Згідно з його положеннями до близьких осіб

аналогічно було віднесено чоловіка, дружину, батька, матір, вітчима, мачуху, сина, дочку, пасинка, падчерку, рідного брата, рідну сестру, діда, бабу, прадіда, прабабу, внука, внучку, правнука, правнучку, усиновлювача чи усиновленого, опікуна чи піклувальника, особу, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також осіб, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки із суб'єктом відповідальності за корупційні правопорушення, в тому числі осіб, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі [3].

В зазначеному законі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі між собою, дійсно вперше були визначені в якості «близьких осіб», оскільки ще раніше діючий Закон України «Про засади запобігання та протидії корупції» від 11.06.2009 за № 1506-VI відносив до близьких осіб подружжя, дітей, батьків, рідних братів і сестер, діда, бабу, онуків, усиновлювачів, усиновлених, а також інших осіб за умови їх постійного проживання разом із суб'єктом відповідальності за корупційні правопорушення і ведення з ним спільного господарства [4]. Безпосередньо особи, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою, в якості близьких зазначені не були.

Не можна не погодитись із твердженням М. І. Хавронюка, який зазначає у своїх працях, що згідно з діючою редакцією Закону «Про запобігання корупції» близькими особами є суб'єкти правовідносин за умови наявності сукупності таких обов'язкових ознак: 1) спільне проживання; 2) пов'язаність спільним побутом, 3) наявність взаємних прав та обов'язків із суб'єктом відповідальності за корупційні правопорушення. Оскільки згідно зі статтею 3 Сімейного кодексу України сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки, то одна і та сама особа може бути одночасно як близькою особою, так і членом сім'ї [5].

Подібним за змістом до поняття «близька особа» є поняття «близьких родичів», яке чітко визначено в п. 1 ч. 1 ст. 3 КПК України, згідно з яким до близьких родичів відносяться: чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка,

пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі [6].

В даному випадку особи у межах кримінального провадження у формі приватного обвинувачення, яке може бути закрито судом за підстави відмови потерпілого від обвинувачення, є зацікавленими у тому, щоб навести відповідні належні докази перебування у «фактичних шлюбних» відносинах.

На відміну від зазначеного прикладу в разі притягнення до відповідальності за фактом вчинення корупційного діяння компетентним органам необхідно самостійно доводити факт перебування у подібних відносинах, адже ні суб'єкт відповідальності за корупційні правопорушення, ні близька до нього особа, з якою він перебуває у «фактичному шлюбі», не зацікавлені надавати докази свого спільного життя, ведення спільного господарства, спільного побуту і тим більше взаємних прав та обов'язків, що виключить можливість притягнення до відповідальності.

Відповідно до ст. ст. 234, 256 ЦПК України суд розглядає справи про встановлення факту родинних відносин між фізичними особами, зокрема про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу, в порядку цивільного судочинства в межах окремого провадження [7]. Відповідно до ст. 258 ЦПК України в судовому порядку підлягають дослідженню подані заявником належні та допустимі докази, що підтверджують обставини спільного проживання, спільного побуту, взаємних прав та обов'язків. Як показує судова практика, подання подібних доказів часто буває проблемним для самих учасників «фактичних шлюбних» відносин, а звідси доказування даного факту відповідними компетентними органами є вкрай складним. З наведеного вбачається, що за відсутності судового рішення, яким буде встановлено відповідний факт проживання чоловіка та жінки однією сім'єю без реєстрації шлю-

бу, особа не може вважатись такою, що є близькою до суб'єкта відповідальності за корупційні правопорушення. Варто наголосити, що договір, в межах якого особи, які перебувають у «фактичному шлюбі» згідно зі ст. 74 СК України [8] досягли домовленості про порядок поділу спільного майна, набутого за період спільного проживання, сам по собі не свідчить про факт проживання у такому союзі, а є лише одним із доказів подібного співжиття і йому має бути надана відповідна оцінка судом при ухваленні рішення у цивільній справі.

Ускладнює механізм застосування закону «Про запобігання корупції» неоднаковість судової практики з розгляду цивільних справ про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу. Дане положення речей обумовлено тим, що законом практично не визначено матеріальних умов вступу у «фактичні шлюбні» відносини, законом не визначено період, зі сплином якого особи можуть бути визнані «фактичним подружжям». Крім того, в нормі статті 74 СК України зазначена імперативна матеріальна негативна умова для перебування у «фактичних шлюбних» відносинах — наявність іншого (паралельного) зареєстрованого у встановленому законом порядку шлюбу. Аналіз ст. 74 СК України дозволяє прийти до висновку про те, що одночасне перебування суб'єкта відповідальності за корупційні правопорушення у зареєстрованому цивільному шлюбі за умов окремого проживання з офіційним подружжям виключає можливість розглядати в якості «близької особи» іншу особу, з якою він проживає однією сім'єю і веде спільне господарство без реєстрації шлюбу.

Варто зазначити, що протягом останніх років в Україні замість фрагментарного законодавства створено систему антикорупційного законодавства, яке охоплює всі сфери суспільного життя і включає різні види нормативно-правових актів. Проте недосконала редакція та невизначеність положень сімейного законодавства робить непридатними до застосування норми статей 23 та 27 Закону України «Про запобігання корупції», що позбавляє можливості повноцінного застосування антикорупційного законодавства і явно свідчить про необхідність доопрацювання обох галузей вітчизняного законодавства.

Література

1. Про запобігання корупції [Електронний ресурс] : Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/page> — Назва з екрану.
2. Щодо надання роз'яснення положень антикорупційного законодавства [Електронний ресурс] : Лист Міністерства юстиції України від 25.06.2015 р. № 16305-0-26-15/11. — Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MUS26377.html. — Назва з екрану.
3. Про засади запобігання і протидії корупції [Електронний ресурс] : Закон України від 07.04.2011 № 3206-VI. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3206-17>. — Назва з екрану.
4. Про засади запобігання та протидії корупції [Електронний ресурс] : Закон України від 11.06.2009 № 1506-VI. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1506-17/> — Назва з екрану.
5. Хавронюк М. І. Науково-практичний коментар до Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» [Електронний ресурс]. — К. : Атіка, 2011. — Режим доступу : <http://justks.gov.ua/rozmezhuвання-ponyat-blizki-osobi-ta-chleni-sim-yi-v-konteksti-antikoruptionsynogo-zakonodavstva/> — Назва з екрану.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. — Назва з екрану.
7. Цивільний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]: Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/paran1661#n1661> — Назва з екрану.
8. Сімейний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 10.01.2002 № 2947-III. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> — Назва з екрану.